

Diskursyvinio galios santykiø struktūros; jø istorinis determinizmas bei diskurso ribø kaita Lietuvoje 1990–2002 m.

Rasa Baloèkaitė

*Kauno technologijos universitetas,
K. Donelaièio g. 20,
LT-44239 Kaunas,
el. paðtas rasa.balockaite@ktu.lt*

Straipsnyje analizuojamas vieðasis diskursas kaip galios santykiø laukas, kuriame per nuolatinà diskurso ribø atnaujinimà vyksta socialinës tvarkos bei atitinkamø galios santykiø legitimacija; nagrinėjamas Lietuvos vieðasis diskursas ir jame ryðkėjanèios fundamentalios galios santykiø struktūros; diskursyvinës dominavimo strategijos bei istoriškai susiformavusi dominuojamøjø diskurso bendrija su jai būdingomis pasiprieðinimo bei iðliki-mo diskursyvinėmis praktikomis. Analizuojami nepageidautinø diskursyvi-niø reikðmiø paðalinimo mechanizmai.

Raktaþodþiai: diskursas, galios santykiai, dominavimas, transkriptai

ÁVADAS

Dis straipsnis yra skirtas aptarti fundamentalias dis-kursyvinës galios santykiø struktūras ir jø raidà Lie-tuvoje, strategines dominavimo, subordinacijos ir pa-siprieðinimo diskursyvinës praktikas bei dominuoja-møjø grupiø vaidmenà galios santykiø formavimosi ir jø palaikymo procese.

Remiamasi J. Scotto (1990) galios santykiø te-orija. J. Scottas teigia, kad tikrieji galios santykiai menkai teatsiskleidþia ritualizuotø reikalavimø var-þomame vieðajame diskurse – tik privaèiose pu-siau autonomiðkose sferose, kur ne taip grieþtai taikomi diskursyviniai apribojimai, iðsakomas ne-pritarimas dominuojanèiam diskursui, pasiprieðini-mo ketinimai, reformø siekis ar net kerðto vizijos; ne dominuojantis diskursas, o būtent paraðinës dis-kursyvinës praktikos reprezentuoja tikràjà galios santykiø situacijà.

Dël gilaus kritinio poþiūrio á valdþios ir galios prigimtà, J. Scotto áþvalgos artimos M. Foucault (1989) diskurso tvarkos teorijai. Pasak M. Foucault, bet kuri visuomenë turi savàjà tiesos reþimà, kurà pa-laiko kasdienio, iki teorinio þinotumo lygmenyje funk-cionuojanèios diskursyvinio apribojimø sistemos. M. Foucault teorijoje *tiesa* iðryðkėja kaip „klastingas at-metimo mechanizmas“ (Habermas 2002: 121) – per savarankiðkai funkcionuojanèià atmetimo sistemà kruopðèiai kontroliuojamos diskurso ribos ir paðali-namas nepageidaujamo reikðmiø perteklius. Tekstai ir iðtartys ties diskurso riba, kuriø legitimacinis sta-tusas neaiðkus, – anekdotai, humoras, politinë satyra, pramogø pasaulis – ir yra ta diskursyvinë erdvë, ku-

rioje, anot J. Scotto, slaptieji transkriptai patenka á vieðojo diskurso erdvè ir meta iððukà pradiniam ta-riamam vieðøjø transkriptø neklaidingumui.

Straipsnyje pateikiama J. Scotto galios santykiø teorijos kritinë analizë; nagrinėjama istorinës funda-mentalios galios santykiø struktūros Lietuvoje; dël ðio galios santykiø susiformavusi dominuojamøjø diskur-so bendruomenë su jai būdingomis diskursyvinėmis strategijomis; nagrinėjamas 1993–2002 m. Lietuvos vieðasis diskursas bei jame iðryðkėjanèios dominavi-mo bei pasiprieðinimo strategijos bei reikðmiø paða-linimo mechanizmai.

SLAPTIEJI TRANSKRIPTAI: TYLAUS PASIPRIEÐINIMO MENAS

Ðvietėjiðka moderni politikos ir galios santykiø sam-prata rëmësi racionalistinėmis prielaidomis apie gali-mà subjekto sąmoningumą. Jei „naujieji ðvietėjai þi-nojimo ðviesai trukdanèias kliūtis vadino trejopai – prietarai, paklydimas, neþinotumas“ (Sloterdijk 1999: 109), tai J. Scotto teorijà galima ávardyti kaip ðvietė-jiðkà – èia ne neþinotumas lemia subjekto elgsenà, bet, priešingai, reflektuojama socialinë patirtis sąly-goja nuosekliai simuliuojamà, apsimestinà neþinotumą. Dominuojamasis subjektas, uþuot pasidavæs ðvietėjiðkam objektyvio reikalavimø bei iðsivadavimo diskur-sui, vykdo pusiau autonomiðkas, privaèias, savirefe-rentiðkas diskursyvinës praktikas, kuriomis reabilituo-jamas dominuojamasis Að ir diskredituojamas domi-nuojantysis Kitas, – ðitokiu būdu iðlaikomas sociali-niø santykiø *status quo*, taèiau atkuriamas ir palaiko-mas simbolinis teisingumas.

J. Scotto teorija remiasi ilgalaikiais antropologiniais tyrinėjimais Pietryčių Azijos valstiečių bendruomenėse, o pagrindiniai teiginiai išdėstyti veikaluose „Moralinė valstiečių ekonomija: pasipriešinimo ir išlikimo strategijos pietryčių Azijoje“ (1974); „Silpnųjų ginklas: valstiečių tyliosios rezistencijos formos“ (1985); „Dominavimas ir rezistencijos menas: slaptieji transkriptai“ (1990).

J. Scottas teigia, kad tiesa nėra atvirai išsakoma net ir liberaliose demokratinėse visuomenėse – socialinės mandagumo normos dažnai reikalauja tam tikru laipsniu aukoti savo pažiūras ir šitikinimus ger, prasmingą santykių vardan. Kuo stipresnis valdančiosios klasės dominavimas, tuo ryškesni skirtumai tarp viešai deklaruojamų pažiūrų bei asmeninio šitikinimo. Nagrinėjant galios santykius, privalu analizuoti ne tik tai, kas vyksta viešumoje (*on stage*), bet ir tai, kas vyksta užkulisiuose (*off stage*). J. Scottas savo teorijoje remiasi viešųjų bei slaptųjų transkriptų kategorijomis:

- Viešieji transkriptai – viešai, dominuojančiosios grupės atstovų akivaizdoje demonstruojamų politinių ir socialinių nuostatų visuma;
- Slaptieji transkriptai – visuma politinių ir socialinių nuostatų, kurios demonstruojamos tik pusiau autonomiškose privačioje aplinkoje, nedalyvaujant dominuojančiosios grupės atstovams.

Slaptieji transkriptai formuojasi iš to, kas yra socialiai reikšminga, tačiau išstumta iš viešojo diskurso; tai nėra vien kalbos aktai, bet platus spektras švairių socialinių praktikų – simuliacijos, suvaidinti nusiskundimai, apsimėtinis nemokėškumas, ūmeištas, padeginėjimai ir sabotажas yra „aprastiniai sąlyginai bejėgių grupių savignyos būdai“ (Scott 1990: 28).

Riba tarp slaptųjų ir viešųjų transkriptų nėra stabili – čia vyksta nuolatinė kova. Pradinėje formavimosi stadijoje slaptieji transkriptai išreiškiami anoniškai minioje, tarp „eilučių“, „užkoduotose versijose“. Jais išreiškiamas tai, ko nedrąstama pasakyti viešumoje bijantis baismės. Dėmo profilio rezistencijos formose dar nedrąstama kalbėti savo vardu – užkulisiuose plėtojama bendra galios kritika.

Pavaldžiosios klasės dažnai vysto keršto ir pasipriešinimo fantazijas, netiesiogiai išreikšdamos jas liaudies pasakose ir dainose. Nors viešuojoje sferoje žmonės elgiasi taip, kaip mano, kad yra iš jų tikimasi, tačiau pasakose, mituose, ganduose, priešpriešose išreiškiamas priešiškas dominuojančiosios klasės atstovams. Slaptuosiuose transkriptuose dažnai aptinkama *schadefreude* (vok. piktdžiuga dėl kitų nesėkmės), – yra žinoma, kad juodaodžių bendruomenės ūventė Titaniko katastrofą kaip švyk, reprezentuojantį baltojo žmogaus nesėkmę (Scott 1990: 42).

Trokėdamas norų išsipildymas visuomet yra reikėmingas slaptųjų transkriptų komponentas. Jei dominuojanti grupė nėra pakankamai stipri, kad galėtų reguliuoti pavaldžią grupę elgesį, šveikiamas politinis sanitarinis kordonas (*political cordon sanitaire*);

šalinami žymimieji ženklai, skyrė viešuosius ir slaptuosius transkriptus. Pavaldžiosios grupės laisvėja iš konformizmo šproėių ir šgyja vis daugiau galios nebevaidinti socialinio paklusnumo vaidmenų arba vaidinti juos ne taip atidžiai.

J. Scotto teigimu, dominuojanti klasė dažnai žino apie slaptuosius transkriptus ir netgi dalinai pateisina slaptųjų transkriptų praktikavimą. J. Scottas remiasi B. Moore teiginiu, esą „išsivadavimo fantazijos ir keršto vizijos tam tikra prasme padeda išsaugoti esamą dominavimą, kadangi kolektyvinė energija yra išbarstoma santykinai nereikėmingai ir nekenksmingai retorikai ir ritualams“ (Scott 1990: 163).

Nagrinėdamas slaptųjų transkriptų formavimąsi ir jų raidą, J. Scottas aprašo *vergovės paradoksą* (Scott 1990: 24): vergų motinos, siekdamos apsaugoti savo vaikus nuo pažeminimo ir skausmo, auklėja juos nuolankumo ir konformizmo dvasia; iš meilės savo vaikams, socializuoja juos taip, kad jie stengtėsi šikti savo šeiminkams ar bent jau jų nesupykydytų. Praktikuojama ilgus metus, perduodama iš kartos š kartą, ši tradicija tampa savaime išmokstama ir naudojamą socialinių bei diskursyvinę šproėių visuma. J. Scottas teigia, kad subordinacijos ir konformizmo šproėiai matomai net ir tradicinėse britų dirbančiosios klasės šeimose, palyginti su viduriniąja klase.

J. Scotto teorijoje pateikiama nekonvencinė galios santykių analizė, atskleidžiama daugialypė galios santykių struktūra ir išvengiama tradicinės bei paviršutiniškos paklusnumo–pasipriešinimo dichotomijos; teoriniai apibendrinimai apie nuo viešojo diskurso nušalintą valstiečių praktikuojamą kasdienę rezistenciją suteikia vertingą švalgų kritinei diskurso analizei.

DOMINUOJAMŪJŪ GRUPIŪ DISKURSYVINŪ PRAKTIKŪ ISTORINŪ RAIDA LIETUVOJE

Diskursyvinės praktikos visuomet veikiamos kalbančiojo subjekto socialinių patirčių. Pasak J. Scotto, ilgalaikė subordinaciją patiriančios socialinės grupės išsiugdo savitas diskursyvines tradicijas, kurios yra šių grupių bendrosios pasipriešinimo bei išlikimo strategijos dalis. Praktikuojamos ilgą laiką, šios diskursyvinės praktikos tampa svarbiu pirminės socializacijos elementu, išmokstamos ir naudojamos automatiškai, natūralizuojamos kaip „savaime suprantamos“.

Lietuva patyrė ilgalaikę istorinę subordinaciją. 1569 m. Lietuvos ir Lenkijos sutartis dėl politinės konfederacijos reikė daliną Lietuvos nepriklausomybės praradimą ir sąlygojo bajorijos – to meto elito – nutautėjimą. 1795 m. po trečiojo Šeėpospolitos padalijimo patekusi š carinės Rusijos sudėtą Lietuva neteko net ir dalinės autonomijos. XIX a. pab. kartu su modernizacijos procesais – visuotiniu rašto plitimu, miestų augimu, industrializacija – š valstybės gyvenimą bei visuomeninius reikalus štraukiami vis platesni valstiečių bei miestelėnų sluoksniai. Šiuo laikotarpiu ima formotis dominuojamųjų diskurso bendruomenė, vieni-

jama nepasitikėjimo esamu galios ir tiesos reþimu, bendrø iðlikimo bei pasiprieðinimo diskursyvinio strategijø: 1864–1904 m., lietuviðkos spaudos draudimo laikotarpiu, per valstybės sienà ið Karaliauèiaus gabenamos lietuviðkos knygos; nelegaliai platinama lietuviðka spauda – „Auðra“ ir „Varpas“, vykdoma, anot J. Scotta, bendra galios kritika bei kita tautinè bendrijà mobilizuojanti rezistencinè veikla.

1918 m. Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės deklaracija reikė radikalius galios santykiø pokyčius. Atsitraėiusi priespaudos, dominuojamøjø diskurso bendruomenė savo slaptuosius transkriptus áteisino kaip normatyvinà vieðjà retorikà – V. Kudirkos „Tautiðka giesmė“, pirmàkart publikuota 1898 m. tuomet dar nelegaliai leistame „Varpe“, paskelbiama Lietuvos Respublikos himnu.

Nepriklausomoje Lietuvoje palaipsniui formavosi pilietinè visuomenė, þmonės laisvėjo ið konformizmo áproèiø. 1926 m. ásigalėjęs autoritarinis militarizuotas prezidento A. Smetonos reþimas monopolizavo diskurso kontrolės priemones; visuomenėje vėl ásigali autokratiðkos dominavimo struktūros.

Pasak J. Scotta, kuo stipresnis valdanėiosios klasės dominavimas, tuo ryðkesni skirtumai tarp vieðai deklaruojamø paþiurø bei asmeninio ásitikinimø. Kaip vieningai visuomenė palaikė naujàjà galios ir tiesos reþimà tarpukario Lietuvoje? A. Maceina, apibendrinamas okupacinio laikotarpio socialines patirtis, teigia, kad:

„Valstybės netekimas mūsø tautinėje individualybėje iðvystė vieðojo gyvenimo nepagarbà ir netiesumà santykiuose su ðio gyvenimo institucijomis. Tai yra aiðkiai jauèiama ir ðiandien, kada vieðasis gyvenimas yra jau savas. Ir ðiandien lietuvis valstybines vieðasias institucijas þiuri labai abejingai, nepasitikėdamas, o su jomis susidūræs nerodo tiesumo, stengiasi iðsisukti nuo vieðojo gyvenimo uþdedamø pareigø arba apgauti ðio gyvenimo tvarkytojus“ (Maceina 1990: 493).

D. Kuolys mini, kad „1935 m. lapkrièio 2 d. S. Ðalkauskis paraðo „memorandinà laiðkà“ prezidentui A. Smetonai, áspėdamas jà kad tarp valdþios ir visuomenės atsiradusi pavojinga praraja, kad reþimo skatinamas þmonio servilizmas, stiprinama dekonsolidacija anksèiau ar vèliau turės fataliai atsiliepti mūsø valstybės ir tautos likimui. Neiðvengiamas tautos tragedijos jausmas metams bėgant stiprėja. „Norėèiau ne kalbėti, bet rėkti, – sako S. Ðalkauskis 1939-aisiais metais, paklaustas „Naujosios Romuvos“ þurnalo, kaip jis áivaizduojæs Lietuvos ateità“ (Kuolys 2003: 24).

Po II pasaulinio karo Lietuvai tapus Sovietø Sąjungos dalimi, autokratinà A. Smetonos reþimà pakeitė komunistø partijos vienvaldystė, naujas galios ir tiesos reþimas, kuriam palaikyti buvo pasitelkta tiek atvira prievarta, tiek diskurso tvarkos palaikymo mechanizmai: lojalumo dominuojanėiai ideologijai bei komunistø partijai principu organizuojami diskurso au-

torystės apribojimai, perþiurimos, naujai organizuojamos perskyros tarp gero / blogo, teisingo / klaidingo; reikimio padalinimo ir atmetimo sistemos. Naujajame diskursyvinio galios santykiø þemėlapyje Lietuvos nepriklausomybės, tautiðkumo, rezistencijos okupacinei valdþiai idėjos liko uþ diskurso ribø. Formavosi nauja dominuojamøjø diskurso bendruomenė, vienijama kolektyvinės atminties apie okupacijà bei nepasitikėjimo esamu galios bei tiesos reþimu. H. Johnston (2001) teigia, jog egzistavo iðtisas tyliosios rezistencijos socialinio ir diskursyvinio praktiko teatras: opozicinės kalbos situacijos (anekdotai, ketureiliai, vadinamieji virtuvės pokalbiai kaip specifinis opozicinės kalbos þanras¹); dviprasmiðkos savo prigimtimi organizacijos (liaudies ðokiø grupės, etnografinės muzikos ansambliai, intelektualiniai sambūriai, baþnytinės bei religinės organizacijos); „smok ir bėg“ stiliaus protestai (neteisėtas kryþio statymas, vèliavø iðkėlimas, atmintinø vietø paþymėjimas þvakėmis bei gėlėmis); netiesioginės politinės simpatijos, iðreiðkiamos sporto varþybø metu, pvz., demonstratyviai palaikant politinius suvarþymus patirianėio regiono komandà ir kt.

Lietuvos istorijoje matome viena kità keièianėias represines autoritarines struktūras: 1795–1918 m. kolonijinė Rusijos politika, 1926–1940 m. A. Smetonos autokratinis reþimas, 1944–1990 m. sovietinė okupacija. G. Beresnevėius, apibendrinamas ilgalaikà subordinacijos patirtà ir dėl to susiformavusius socialinės bei politinės elgsenos áproèius bei diskursyvines išlikimo strategijas, teigia:

„Jie (lietuviai) buvo ábaudþiavinti, juos ėmė á karus, mainėsi administracijos, ðvedai, lenkai, rusai keitė vieni kitus, bet tautos kamienas, gluste priglundæs prie þemės kaip Achilas, gyveno savo gyvenimà, ðventė savo ðventes ir valdanėiojøjø grupio egzistavimà bei jø kaità þvelgė gana filosofikiai, kaip á neiðvengiamà nemalonumà, kaip á didelà, bjaurià, mokesėius renkanėià ir skaudþiai kandanėià musà, kurios nuginti nepavyks ir su kurios buvimu tenka paprasėiausiai susitaikyti. (...) Jis (valstietis) po Spalio revoliucijos metinio minėjimo vakare patyliukais sugiedos Tautiðkà giesmà, prieis iðpaþinties, o paskui iðpraðys ið Perkūno gero oro“ (Beresnevėius 1998: 12–13).

Palyginkime minėtjà citatà su tekstu ið senovės budistinės Indijos, kuriuo remiasi J. Scottas savojoje galios santykiø analizėje:

„O Bhante, jau tie mūsø vergai... daro vienà, kalba kità, o galvoja treèià... Matydami ðeimininkà, jie pakyla, paima daiktus ið jo rankø, nusilenkdami ir pagarbiai kreipdamiesi, kiti tuo metu pristumia krėslà, vèduoja vèduokle, mazgoja ðeimininko kojas, taigi da-

¹ Virtuvės pokalbius, kaip pasikartojanėià opozicinės kalbos situacijà, nagrinėja Ries, Nancy 1997. *Russian Talk*. Ithaca NY: Cornell University Press.

ro viskà, kas turi bŭti daroma. Bet ėeimininkui pasiĖalinus, jie nė nepvilgtelės, net jei aliejus iĖsilieja; nė nepasijudins, net jei ėeimininkui gresia ėimtais ar tŭkstaneiais skaiėiuojama ėala... Tie, kurie ėeimininkui vos pasirodĖius, giria jà ir garbina sakydami „mŭsø ėeimininkas, mŭsø Ponas“, kà jie sako ir kà jie kalba tada, kai ėeimininkas pasiĖalina... “ (Scott 1990: 35).

Abiejuose tekstuose iĖryĖkėja tos paėios reikĖmiø struktŭros, elgsenos bei mąstysenos modeliai: vieĖai demonstruojamas apsimestinis paklusnumas, sąmoningas pasitraukimas à diskurso paribus bei slaptas ir sistemiĖkas dominuojanėiam diskursui priedĖiĖkø nuostatø praktikavimas – dėl ilgalaikės subordinacijos susiformavusi socialiniø praktikø visuma, J. Scotto ávardijama kaip *vergovės paradoksas*.

DOMINUOJAMŖJŖ RETORIKA LIETUVOJE PO 1990 M.: KALBĖJIMAS DISKURSO PARĖTĖSE

1990 m. kartu su Nepriklausomybės atkŭrimu Lietuvoje dar kartà fundamentaliai pasikeitė galios santykiø struktŭros – Tautinio atgimimo sąjŭdis pavieĖino ir áteisino dominuojamos tautinės bendruomenės okupacijos metais puoselėtus slaptuosius transkriptus. Sąjŭdis simbolizavo ne vien tautinio iĖsivadavimo lŭkesėius, bet ir tai, kà L. Irigaray vadina „sena simetrijos viltimi“ (Butler 1990: 22) – teisingos, tolygios galios santykiø bei reprezentacijos sistemos galimybė. Tautinio Atgimimo retorikoje daėnai aptinkami darnios, broliĖku bendrumu ir teisingumu pagrėstos visuomenės ávaizĖniai.

Atkŭrus ir átvirtinus Nepriklausomybė, Lietuvoje prasidėjo galios pasidalijimo procesai, formavosi nauja subordinacinė hierarchija. Paskirstomojo pobŭdĖio turto privatizavimas, restitucijos procesas, masinės komerciniø bankø krizės, infliacija iĖryĖkino socialinius priedėtaravimus ir konfrontuojanėius interesus. Formavosi nauja dominuojamŖjŖ diskurso bendruomenė, siejama nepasitenkinimo esamu galios ir tiesos reĖimu.

Ankstyvojoje stadijoje slaptieji transkriptai iĖsakomi autonomiĖkose, privaėiose sferose, iĖreiĖkiami „tarp eiluėiø“, anonimiĖkai, humoro forma. Privaėiuose pokalbiuose pasirodo politinius lyderius paĖiepiantys anekdotai:

„Parlamentas siŭlo paskelbti Rusijai karà, esà višos Ėalys, kurios ėmėsi kariauti priedė Rusijà (Vokietija, Ėvedija, Japonija), dabar labai gerai gyvena. Visi deputatai balsuoja „uĖ“, tik V. Landsbergis susilaiko. Jis klausia: „O kas bus, jeigu laimėsim..???“

A. Lievenas, apraĖydamas 1991 m. SąjŭdĖio suvaĖiavimà, mini tokà atvejà

„Nors suvaĖiavimas parėmė Landsbergio kandidatŭrà, kai kurie ėenkklai rodė, kad jo visuomeninis dominavimas daėnai turi priedėingà poveikà netgi tarp deĖiniŖjŖ. Lietuvos kariuomenės karininkas skundėsi:

„Pirmadienà ásjungi televizoriø – Landsbergis. Antradienà ásjungi televizoriø – Landsbergis. Treėadienà ásjungi televizoriø – Landsbergis. Ketvirtadienà jau bijai ir konservø dėputà atidaryti!“² (Lieven 1993: 269).

Nors vieĖai kalbėti savo vardu dar nedrėstama, uĖkulisiuose plėtojama bendra galios kritika. Kaupiasi nepasitenkinimas esamu galios ir tiesos reĖimu, iĖjudinamas politinis sanitarinis kordonas, skiriantis vieĖuosius ir slaptuosius transkriptus. Ėiniasklaidoje laikas nuo laiko pasigirsta atviri pavieniai nepasitenkinimo balsai. Laiške ėurnalui „Veidas“ pensininkas K. Juodeška rašo:

„Lietuvai tapus nepriklausoma, tikėjom, jog kaĖkur giliai glŭdėjė ĖodĖiai „laisvė“, „teisingumas“ atgavo turinà Atrodė, pagaliau pasijusim Ėmonėmis, tik kibkim visi à darbà, kas tik galim. Deja, deja. Po aĖarotø ir dainingø mitingø tikrai laisvi pasijuto mŭsø „vyresnieji draugai“, kurie à tuos mitingus net ir neidavo. Reali valdĖia kaip ir buvo, taip ir liko jø rankose. *Nepriklausantys tai kastai ir apsidairyti nespėjom, kaip likom Ėalikelėj, mercedesø ir opeliø aptaĖkyti*. Nepritekliai mums nebaisŭs: esame mitė ir dilgėliene. Baisiausia – pasityėiojimas. Kaip dar galima pavadinti postringavimus, kad pagal mokslĖikai pagrėstas normas Ėmogui pakanka 40 Lt per mėnesà? Konclageriuose ir gulaguose irgi vadovavosi „mokslĖikai pagrėstomis“ normomis“ (Juodeška 1993: 4).

LaiĖke pavieĖinamos dominuojamŖjŖ politinės ir socialinės nuostatos, nepritarimas dominuojanėiam galios bei tiesos reĖimui; o Ėalikelės metafora simboliĖkai iĖreiĖkia dominuojamŖjŖ grupiø marginalinė padėtà diskurso paraĖtėse.

ReikĖmingà vaidmenà formuojantis diskursyviniams galios santykiams atlieka TV laida „Dviraėio Ėinios“³. Laida, kurios pradĖia datuojama 1994 m., pavienes ir epizodiĖkas slaptŖjŖ transkriptø apraiĖkas konsolidavo à vieningà, nuoseklø, sistemiĖkà naratyvà ir suformavo fundamentalius vieĖojo diskurso struktŭros pamatus – prisidengiant iĖ paĖiŭros nereikĖminga humoro forma, prasideda iĖ esmės atviras priedĖiĖkumo valdanėiajam elitui demonstravimas bei sistemiĖkas valstybės niekinimas.

Svarbi data politinės satyros istorijoje buvo 1999 m., kai „Dviraėio Ėinios“ paskelbia vadinamàjà „smulkiosios tautosakos“ konkursà valstybės institucijoms paĖiepti ir tokiu būdu átraukia pilieėius à alternatyvaus naratyvo formavimo procesà. Pagrindinà prizà laimi Ėis tekstas:

² Ėia *konservø* metafora simbolizuoja konservatoriø partijà bei jø ideologinė programà.

³ Laidos pavadinimas skirtingais jos gyvavimo etapais neĖymiai keitėsi, – „Dviraėio Ėyynios“, „Dviraėio Ėinios“, „Dviraėio Ėou“, – taėiau koncepcija liko iĖ esmės nepakitusi; straipsnyje, patogumo dėlei, visur „Dviraėio Ėinios“.

„Parlamento pastatas savo forma primena klozetą, kuris yra plaunamas kas ketveri metai, bet vietomis purvas taip tvirtai prikepęs, kad sunkiai pasiduo- da nuplaunamas“.

Sėkmingas masinio dalyvavimo ir šitrukimo mo- delis su neįprastomis formos bei turinio modifikacio- mis tapo nuolatine laidos rubrika, tam tikra virtualia XX a. pabaigos agora – viešąja erdve, kur baimė nevaržo piliečių balsų ir kur suplaukia gausi antro- pologinė medžiaga.

2002 m. laidos „Dviraičio Pinios“ vedėjas V. Dėrė- nas iškėlė savo kandidatūrą rinkimuose á LR Prezi- dento postą. Tiesiog „Dviraičio Pinios“ eteryje prave- dęs rinkiminę kampaniją, kurią iš esmės sudarė kitų kandidatų programų parodijavimas, V. Dėrėnas pir- majame rinkime ture surinko 7,75% rinkėjų balsų ir tapo ketvirtu iš 17 kandidatų.

Kokias politines nuostatas bei lūkesčius išreiškia toks elektorato apsisprendimas? Pasak J. Scotto, pa- syvumas, sabotavimas, apsimestinis nemokdžiškumas, *schadefreude* (vok. piktdžiuga dėl kito nesėkmės) yra neatsiejami slaptųjų transkriptų komponentai. Rin- kėjai, pasinaudoję balsavimo procedūrą anonimišku- mu, pademonstravo apsimestiną nemokdžiškumą ir, bal- suodami už fikciną asmenį, iš esmės sabotavo rin- kimus, kad šie valdžiai ir per piktdžiugą patirtą satisfakcijos malonumą – panašiai kaip juodaodžių bendruomenės šventė baltojo žmogaus nesėkmę rep- zentuojanė Titaniko katastrofą (Scott 1990: 42).

Apie dešimtmečio pabaigą viešojo diskurso struk- tūroje vyksta kita svarbi transformacija – dominuo- jamųjų slaptieji transkriptai išsakomi viešai, atvirai ir, svarbiausia, *iš galios pozicijų*. V. Dūstauskas, visuo- meninio judėjimo „Lietuvos laisvės sąjunga“ aktyvūs bei lyderis, Kauno miesto Savivaldybės narys (1995– 2000 m.), Kauno miesto meras (2000 m.) ir Seimo narys (2000–2004 m.), plačiai žinomas kaip gatvės politikas, tituluojamas „Ubagų karaliumi“, 1999 m. organizuoja „Ubagų pygą“, protestuodamas prieš lab- daringą Vienos pokylą Vilniuje. Žiuo pokyliu buvo siekiama paremti vaikų namus; V. Dūstauskas tuo tar- pu teigė, jog nađlaičių priešpriešą valstybės vyrai turė- tų suvokti kaip pirminę ir tiesioginę valstybės prievo- lę savo piliečiams, o ne kaip labdaringą veiklą.

Tų pačių metų rudenį, TV pokalbių laidos metu, paklaustas, ká jis padarys Lietuvos labui, jei jam bū- tų suteikta neribota galia, V. Dūstauskas atsakė, jog atkurtų 9-ojo forto muziejų pagal jo pirminę paskirtá (9-ajame forte II pasaulinio karo metu buvo karo belaisvių stovykla), uđdarytų ten visus dabartinius Lie- tuvos parlamentarus, o pats ásidarbintų forto prižiū- rėtoju.

Jau būdamas Seimo narys 2001 m. Baltijos TV laidoje „Korida“ V. Dūstauskas pareiškė:

„Lietuvoje bus tvarka tik tuomet, kai sutratės ka- lađnikovai (...) Ir kas išdrás žengti tá žingsná? Galbūt

áđ pats būsiu vienas tarp jų. Prisiminkime Armėnijos Parlamentá... jie pradėjo kitaip dirbti, po to, kai ke- letas buvo nuđauta“⁴.

Palyginkime V. Dūstausko maišto diskursá su JAV Pietų valstijų juodaodžių vergų slaptaisiais transkrip- tais. J. Scotto pateikia pavyzdá, kaip juodaodė vergė Aggy šeimininkės akivaizdoje pasyviai ir be jokio emocijų stebi jos dukteriai, nepagrástai apkaltintai smulkiais prasiųpengimais, taikomá fiziná bausmá, ta- čiau vos tik šeimininkei pasišalinus, ima raudoti:

„Teateinie ta diena! Teateinie ta diena! Jau gir- dþiu veþimę gaudesá! Jau regiu ginklų dvytėjimá! (...) Vieđpatie! Paskubink tá diená, kai rimbo kirėiai ir smúgiai, skausmas ir gėla apims baltuosius žmones, ir kai grifai draskys jų kūnus, kai die gulės gatvėje negyvi! (...) Vieđpatie! Suteik man malonę išgyventi iki tos dienos ir regėti, kai baltieji žmonės kris pa- đauti kaip vilkai, kuomet jie iđeina iš miško alkani!“ (Scott 1990: 5).

Tiek V. Šustausko maišto naratyvuose, tiek Aggy monologe matomos tos pačios reikšmių struktūros, pasipriešinimo bei savęs ávirtinimo diskursyvinės stra- tegijos: dominuojančio Kito ávardijimas tiesiogiai já sutapatinant su socialiniu blogiu, siekis pađalinti esa- mas galios santykių struktūras ir áitaip išvengti do- minavimo, keršto fantazijos apie dominuojančio Kito sunaikinimá ir jo eliminavimá, simbolinio (ásvaizduo- jamo) teisingumo atstatymas bei jo teikiama satisfak- cija – esminės, pasak J. Scotto, slaptųjų transkriptų charakteristikos: „pasaulis apverčiamas aukšdyn kojo- mis ir išauđta kone apokaliptinė keršto ir triumfo diena“ (Scott 1990: 6).

Táčiau tiesioginės konfrontacijos vengimas yra vie- nas esminių slaptųjų transkriptų komponentų: „Gali- me tik ásvaizduoti pasekmes, jei Aggy būtų išdrásusi áiais žodþiais išlieti savo nuoskaudá šeimininkės aki- vaizdoje. (...) Aggy slaptieji transkriptai yra tiesioginė priešpriešá jos vieđiesiems transkriptams, išreiškian- tiems ramę paklusnumá“ (Scott 1985: 6).

Kokios aplinkybės lemia tai, kad Lietuvoje dis- kursas paliekamas „atviras visiems vėjams ir be jokio išankstinio apribojimo paliktas kiekvieno kalbančio subjekto nuopiūrai“ (Foucault 1998: 25), o slaptieji transkriptai, keršto ir išsivadavimo fantazijos bekom- promisiškai eksploatuojami vieđumoje?

J. Scotto teigimu, valdančioji klasė daþnai *sámo- ningai skatina pavaldþiųjų grupių slaptųjų transkriptų ritualizuotas ištartis, kad kolektyvinė energija būtų iš- dvaistyta socialiai nereikšmingoms retorikoms ir išsau- gojamas galios santykių status quo*: taip Senovės Ro- moje per dievo Saturno šventę vergai neklausydavo šeimininkų ir netgi jiems áskinėdavo; Prancūzijoje

⁴ 1999 m. buvo nuđautas Armėnijos parlamento pirmi- ninkas, premjeras ir dar áedi žymūs politikai.

buvo populiarus „beproėiu“ diena, ėvasta po Kalėdė, – minia bapnyėiose persirengdavo iėvirkėdėiais skar-malais, vaizduodavo minią laiminanėius vyskupus, traukdavo maldas parodijuojanėias neėvankias dainas, – laikinas iėėjimas iė kasdienės elgsenos rėmė padė-davo kasdieniame gyvenime palaikyti socialinė dis-cipliną. Lietuvoje tiek „Dviraėio Pėnios“, tiek ritua-lizuotas V. Ėustauskos maiėtas yra klasikinis tokios iė-krovos pavyzdys.

Dominuojanėiosios grupės geranoriėkė poėiūrė á maiėto ritualus iliustruoja kasmetinė tradicinė „Dvi-raėio Pėniė“ rengiama „Auksinė svogėnė“ cėremo-nija. Renginyje, kurio metu politikams teikiami tam tikri anti prizai uė nederamus, smerktinus, pajuokos vertus poelgius, Lietuvos politinis elitas (K. Prunks-kienė, I. Degutienė, G. Jakavonis, V. Andriukaitis, R. Paksas ir kt.) noriai dalyvauja ir kartu su pop muzikos įvaigėdėmis atlieka politinėms aktualijoms pritaikytas muzikinė ėlageriė interpretacijas. Kaip tei-gia R. Rastauskas:

„prototipai, kuriė sàmoningomis ir nesàmoningo-mis klaidomis minta (ir iė jė gyvena!) „dviratininkai“, (ir, bėkime teisingi, jė įiėrovai!), buvo sutikti kaip vienos italiėkos ėeimynėlės nariai. Galėjo susidaryti ápėdis, kad kasdienis (taip ir knieti pridėti – nepa-perkamas!) publicistinis ir satyrinis „dviratininkė“ azar-tas irgi suvaidintas, saugus kaip Kaėkieno tvora. *Prizai, kurie iė tikrėjė turėtė reikėti bent minimaliė gėdė, staiga virto visaliaudine garbe* (...) Rodės, kad paėia ėita ceremonija vieėai ir, neslėpsime, gana stilingai, at-sipraėinėjama uė visus metė ákandimus. (...) Politiko ir svogėno analogijė nesunku suprasti: sluoksnė po sluoksnio aėarodamas lupi, o pabaigoje – nieko. *Total-na pustka, panowe*“ (Rastauskas 2002: 16).

Tiek „Dviraėio Pėnios“, tiek „Auksinė svogėnė“ renginys atlieka dar vienė simboliniu poėiūriu reikė-mingė funkcijė – áteisina esamus galios santykius su visais juos lydinėiais prieėtaravimais kaip „*normalius*“, „*natėrius*“, „*savaime suprantamus*“ ir „*neišvengiamus*“.

Ėi mintis be didesnė uėuolankė buvo iėsakyta 2004 m. rugpjėuėio 25 d., minint „Dviraėio Pėniė“ 10 metė veiklos jubiliejė. Renginio metu buvo pateikta tokia laidos pavadinimo interpretacija: dviraėio vai-rė, kuris suteikia kryptė judėjimui, bei pedalus, ku-riems minti reikalingos fizinės pastangos, jungianti detalė kasdieninėjė šnekamojoje kalboje vadinama „ėakė“; „ėakiė“ metafora taip pat simbolizuoja kriti-nes aplinkybes, padėtė be iėeities, – taigi Lietuvoje santykis tarp valdėpios vairo bei gyventojė, minanėiė valstybės pedalus, jau keliolika metė apibėdinamas viena nekintanėia konstanta – „ėakės“. Kritinis val-dėpios ir visuomenės santykis natėralizuojamas, legiti-muojamas kaip savaimė suprantamas abipusiu – tiek kritikė, tiek kritikos objektė – savitarpio susitarimu; neutralizuojami prieėtaravimai ir iėlaikomas galios santykiė *status quo*.

Dominuojanėio diskurso kritika, maiėto, nusivyli-mo naratyvai ástringa socialiai nereikėdingos karna-valinės retorikos lygmenyje; diskurso kontrolės me-chanizmai transformuojasi – draudimus ir atskirimė pakeiėia subtilėus nureikėminimo mechanizmai, tam tikri diskurso filtrai; iė maiėto naratyvė iėfiltruojant nepageidautinė reikėmiė pertekliė, jie paruoėiami so-cialiniu poėiūriu saugiai komercinei eksploatacijai. Draudimė nevarėpoma vieėojė diskurso erdvė sukuria tariamė laisvumo poėutė komerciėkai eksploatuojami maiėto diskursai varėposi stilistine iėmone, iėraiėkos for-mė ávairove, naudojantis socialiai reikėmingais sim-boliniais iėtekliais, iėgaunami vis nauji ir nauji pra-smės niuansai, ėitaip palaikomas dialogo, kryptingė pastangė, nuolatinio atsinaujinimo ápėdis, o galios santykiė socialinės sàrangos poėiūriu „viskas stovi vie-toje padėlusiu greiėiu“ (Eriksen 2004: 18).

IėVADOS

1. Galios santykiai visuomenėjė konstruojami ir pa-laikomi per egzistuojanėias diskursyvinė apribojimė sistemas paėalinant nepageidautinas socialines bei poli-tines nuostatas; iė to, kas socialiai reikėminga, bet iėstumta uė diskurso ribė, formuojasi slaptieji transkri-ptai; per nuolatinė slaptėjė transkriptė pavieėinimė sistemėkai kinta galios santykiai.

2. Lietuvoje ilgalaikė istorinė priespauda sufor-mavo dominuojamėjė diskurso bendruomenė su spe-cifinėmis jai bėdingomis pasiprieėinimo iė iėlikimo strategijomis, J. Scotta ávardijamomis kaip *vergovės paradoksas*: vieėai demonstruojamas apsimestinis paklusnumas, sàmoningas pasitraukimas á diskurso pa-ribius ir nuoseklus sistemėkkas dominuojanėiė diskur-sui prieėiėkė nuostatė praktikavimas.

3. Po 1990 m. Nepriklausomybės atkėrimo Lie-tuvoje susiformuoja nauja subordinacinė hierarchi-ja, dominuojamosios grupės dėl subordinacijos ápro-ėiė vengia tiesioginės konfrontacijos ir nepasitenki-nimė esamu galios bei tiesos reėimu iėsako anoni-mėkai, perkeltine prasme, uėkoduotose versijose; do-minuojanėiosios grupės, siekdamos iėsaugoti domi-navimė, paėios skatina netiesiogines, neargumentuo-tas, maėpareikėmes iėtartis – slaptieji transkriptai pa-vieėinami kaip socialiai nereikėminga karnavalinė re-torika.

4. Draudimus, perskyras ir atmetimė, kaip dis-kurso kontrolės priemonės, pakeiėia nureikėminimo mechanizmai – paėalinus nepageidautinė reikėmiė pertekliė, dominuojamėjė grupiė slaptieji transkrip-tai áteisinami kaip vieėa, bet maėpareikėmė retorika; atsisakius prievartiniė draudimo ir apribojimė me-chanizmė, pasiekiamas tariamas vieėumas, pasiprie-ėinimas per nureikėminimo mechanizmus grėpinamas á indiferencijė ir iėsaugojamas galios santykiė *status quo*.

Literatūra

1. Beresnevičius, G. 1998, liepos 25. „Barbarai“, *Literatūra ir menas*: 12–13.
2. Butler, J. 1990. *Gender Trouble*. Routledge.
3. Eriksen, T. H. 2004. *Akimirkos tironija*. Tyto alba.
4. Foucault, M. 1998. *Diskurso tvarka*. Vilnius: Baltos lankos.
5. Habermas, J. 2002. *Modernystės filosofinis diskursas*. Alma littera.
6. Juodeška, K. 1993, kovo 5. „Atviras laiškas žurnalui Veidas“, *Veidas* 12: 4–5.
7. Kuolys, D. 2003, liepos 10. „Apie žvietimą, laisvę ir jos fantomą“, *Veidas* 28.
8. Lieven, A. 1993. *Pabaltijo revoliucija*. Vilnius: Baltos lankos.
9. Maceina, A. 1990. *Raštai*. T. 1.
10. Rastauskas, R. 2002, gegužės 4. „Kitas Pasaulis: malonių žmonių klubas“, *Lietuvos rytas*: 16.
11. Scott, J. 1976. *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*. Yale University Press, New Haven.
12. Scott, J. 1985. *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. Yale University Press, New Haven.
13. Scott, J. 1990. *Domination and the Art of Resistance*. New Haven: Yale University Press.
14. Sloterdijk, P. 1999. *Ciniškojo proto kritika*. Alma littera.

Rasa Baloėkaitė**DISCURSIVE STRUCTURES OF POWER RELATIONS, THEIR HISTORICAL DETERMINISM AND DEVELOPMENT IN LITHUANIA DURING 1990–2002****Summary**

Radical and marginalized discursive practices in Lithuania after 1990 are analyzed, including narratives of despair, nihilism, cynics, irony and distrust that appear in society, their historical genesis, social determinism and legitimacy within the public discourse in Lithuania.

Key words: discourse, power relations, domination, transcripts